

УДК 343.973

О. Ю. Шостко, доктор юридичних наук, професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОРУПЦІЙНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

У статті на основі міжнародних рейтингів та інших досліджень розглянуто негативні наслідки корупції для української держави, досліджено офіційну звітність щодо кількісно-якісних показників корупційної злочинності за останні роки. Подано авторську типологію корупційних злочинців, яка враховує міжнародно-правові підходи до визначення корупційних дій.

Ключові слова: активна, пасивна корупція, корупційна злочинність, офіційна статистична звітність, правоохоронні органи, типологія корупційних злочинців.

Термін «корупція» походить від латинського слова «*corruptio*», що означає «псування, розбещення, підкуп, продажність». Корупцію можна визначити як зловживання службовими і посадовими особами своїми правами і повноваженнями з метою одержання неправомірної вигоди та особистого збагачення, а також активні дії щодо підкупу таких осіб з боку громадян. Корупція не обмежується отриманням неправомірної вигоди і не полягає тільки у підкупі виключно державних службовців. Корупція значно поширена у бізнесовому середовищі (приватному секторі), відносинах комерційних структур між собою та державними органами.

Корупцію зазвичай поділяють на побутову (пов'язану із повсякденним життям громадян), бюрократичну, або адміністративну (що виникає при взаємодії громадян, підприємців із чиновниками нижчої та середньої ланки), політичну (корупційну поведінку осіб, які приймають політичні рішення).

Найбільш небезпечним видом є саме політична корупція – нелегітимне використання учасниками політичного процесу та носіями публічної влади своїх можливостей і повноважень з метою

отримання особистих чи групових вигод¹. Політична влада виступає тут як універсальний товар.

Згідно з даними Світового банку збитки від корупції у країнах, що розвиваються, оцінюються приблизно в 20–40 млрд доларів щорічно². І це, здається, занижені показники, які не враховували «здобротків» корупційних режимів окремих пострадянських держав.

Незважаючи на те що на загальному рівні корупція є соціально-економічним явищем, у своїх конкретних проявах вона завжди має реальне прізвище – осіб, які неналежно виконують свої обов'язки, «приватизують» посаду і збагачуються особисто (або разом із членами сім'ї, друзями) за рахунок державного бюджету або інших громадян. Саме з кожного з них вибудовується корупційна система.

Оскільки корупційні відносини відбуваються за двосторонньої зацікавленості, це призводить до складності виявлення окремих правопорушень і покарання винних. Саме безкарність є тим чинником, який дозволяє поширюватись і поступово зміцнюватись корупційним практикам. Від корупції тимчасово можуть «вигравати» тільки особи, які незаконно збагачуються або «вирішують» за її допомогою власні проблеми.

Негативні наслідки корупції проявляються в тому, що вона є головною причиною бідності країни, жалюгідного стану сфери охорони здоров'я, недофінансування соціальних програм. Корупційні практики порушують основні конституційні засади щодо дотримання прав і свобод громадян, дискредитують політичні й економічні реформи, спричиняють фінансові кризи, блокують надходження інвестицій, порушують принцип рівності громадян перед законом тощо. Саме корупція стала основним гальмуючим фактором у розвитку української держави.

Сучасну ціну корупції для України можна проілюструвати даними міжнародних рейтингів, а саме аналітичних звітів Централь-

¹ Політична корупція в Україні: суб'єкти, прояви, проблеми протидії. Аналітична доповідь (листопад 2009 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/files/news_project/PRZH_Corruption_2009.pdf. – Заголовок з екрана.

² Stolen Asset Recovery Initiative: Challenges, Opportunities, and Action Plan / D. C. Wash. – Washington : The International Bank for Reconstruction and Development. The World Bank. – 2007. – P. 7.

ного розвідувального управління (ЦРУ) США – The World Factbook (Всесвітня книга фактів), які користуються великим авторитетом у наукових колах поряд зі статистикою ООН і Світового банку. Згідно з даним звітом за 2013 р. Україна посідала друге місце у світі за показником смертності – 15,75 осіб на 1000 мешканців (на першому місці – Південно-Африканська Республіка – 17,36). За Україною розташувались такі африканські країни, як Лесото (15,02) і Чад (14,85)¹. Щодо такого показника, як тривалість життя, то відповідно до іншого дослідження ЦРУ він дорівнює 69 років. Наша країна посідає 156 місце із 223 країн, що навіть нижче відповідного показника у таких країнах, як Гондурас і Гватемала².

Незалежна неприбуткова міжнародна організація World Justice Project, метою якої є аналіз і підвищення рівня демократизації в усьому світі, оприлюднила черговий звіт «Світовий індекс правосуддя» за 2014 рік, у якому надано оцінку країнам за такими показниками, як межі повноважень центральної влади, корупція, безпека і порядок, фундаментальні права, відкритість уряду, регуляторне середовище, цивільна і кримінальна юстиція. Із 99 оцінених країн світу Україна опинилась на 68 місці (Російська Федерація – на 80)³. У 2013 р. наша держава посідала 10 місце наприкінці списку. Найменший індекс був отриманий за таким показником, як «відсутність зловживань у законодавчій гілці влади». Він склав 0,11 (одиниця означає абсолютне верховенство права). Для порівняння, навіть у Кенії, Нікарагуа, Уганді він є дещо вищим. Щодо системи кримінальної юстиції, то показник «ефективне розслідування» отримав оцінку 0,37.

За даними керівника однієї із галузей малого бізнесу, у 2013 р. власникам потрібно було закладати додатково приблизно 30 тис. грн

¹ Central Intelligence Agency. The work of a nation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2066rank.html>. – Заголовок з екрана.

² Central Intelligence Agency. The WORLD FACTBOOK [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2102rank.html>. – Заголовок з екрана.

³ World Justice Project. The Rule of Law [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://worldjusticeproject.org/sites/default/files/files/wjp_rule_of_law_index_2014_report.pdf. – Заголовок з екрана.

на рік на хабарі¹. А згідно з інформацією Федерації роботодавців України, оприлюдненою на початку 2014 р., бізнес в останні роки змушений був віддати на хабарі до 50% від свого обігу залежно від виду і напрямку діяльності. Таким чином, з легального обороту вишилося понад 160 млрд грн щорічно².

Виходячи із вищенаведених даних саме кримінально-правові заходи протидії корупції (особливо після змін окремих норм КК України у 2013 р.) повинні мати пріоритет у найближчий час, щоб засвідчити трансформації в антизлочинній політиці і дати позитивний сигнал суспільству. На жаль, до цього часу застосування відповідних норм Кримінального кодексу України свідчить про параліч вітчизняної системи правоохоронних органів і безкарність для абсолютної більшості фактичних злочинців. Для підтвердження цієї тези проаналізуємо кількісно-якісні показники щодо виявлених корупційних правопорушень за період з 2012 по 2014 рр.

У 2012 р. (відомості до 20 листопада) спеціально уповноваженими суб'єктами у сфері протидії корупції було направлено до суду 5 088 адміністративних і кримінальних справ. До відповідальності (кримінальної та адміністративної) притягнуто в 3,5 рази менше осіб, а саме 1516³. У тому ж році було виявлено на 40% менше злочинів у сфері службової діяльності, ніж у 2011 р.

У 2013 р. спеціально уповноваженими суб'єктами у сфері протидії корупції було направлено до суду 4513 адміністративних і кримінальних проваджень, що на 12% менше, ніж у попередньому році. За результатами направлених до суду протоколів про адміністративні корупційні правопорушення до відповідальності притягнуто 1 696 осіб. За вчинення корупційних злочинів засуджено 799

¹ Малолеткова О. Хабар вже не вважається чимось неетичним [Електронний ресурс] / О. Малолеткова // Уряд. кур'єр. – 2013. – 27 квіт. – Режим доступу: <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/habar-vzhe-ne-vvazhayetsya-chimos-neetichnim/>. – Заголовок з екрана.

² Бізнес в последние годы отдавал на взятки половину оборота [Електронний ресурс]. – ФРУ. Ліга. Новості. – 27.02.2014. – Режим доступу: http://news.liga.net/news/economics/990419-biznes_v_poslednie_gody_otdaval_na_vzyatki_polovinu_oborota_fru.htm. – Заголовок з екрана.

³ Звіт про результати проведення заходів щодо запобігання і протидії корупції за 2012 р. [Електронний ресурс] // Міністерство юстиції України, 2013. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=246273601&cat_id=244276429. – Заголовок з екрана.

осіб, у тому числі 74 до позбавлення волі (тобто всього 9%). Загальна сума збитків, завданих кримінальними корупційними правопорушеннями, становить 268,8 млн грн, із них відшкодовано тільки 10%, що складає 28,6 млн грн¹.

Питома вага службових злочинів у 2013 р. дорівнювала 3% від загальної кількості облікованих злочинів, а хабарництво (статті 368–370 КК України) – 0,3%.

Згідно зі Звітом про роботу органів досудового слідства (Ф. № 1 СЛ) за 6 місяців 2014 р.² до суду не було направлено жодного кримінального провадження з обвинувальним актом щодо кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, вчинених службовими особами, які займають особливо відповідальне становище (1–2 категорії, крім працівників правоохоронних органів). Кількість закритих проваджень у сфері службової діяльності щодо цієї категорії осіб склала 14.

Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності осіб, посади яких віднесені до 3-ї категорії згідно із Законом України «Про державну службу», вчинили 6 осіб (до суду направлено 5 кримінальних проваджень). А от закрито було вже 15 справ! Зокрема, за корупційні злочини, передбачені статтями 368–370 КК України, до суду було направлено 2 провадження щодо 2 осіб. За 6 місяців поточного року до суду направлено 5 кримінальних проваджень щодо 8 кримінальних правопорушень, учинених суддями за трьома корупційними складами злочинів (статті 368–370 КК України), закрито 4 кримінальні провадження.

Загалом у відповідності до даних звіту Ф. № 1 СЛ за 6 місяців цього року до суду було направлено 202 провадження з обвинувальним актом про вчинення корупційних злочинів стосовно 255 осіб. За цей самий період часу за корупційні злочини засуджено 412 осіб,

¹ Звіт про результати проведення заходів щодо запобігання і протидії корупції за 2013 р. [Електронний ресурс] // Міністерство юстиції України, 2014. – Режим доступу: <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/zvit-pro-rezultati-provedennya-zahodiv-shodo-zarob>. – Заголовок з екрана.

² Звіт про роботу органів досудового слідства за 6 місяців 2014 р. Генеральна прокуратура України [Електронний ресурс] // Статистична інформація. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=111480&libid=100820&c=edit&_c=fo. – Заголовок з екрана.

із них до позбавлення волі тільки 18 (що складає 4,3% від усіх застосованих видів покарань).

Далі проаналізуємо інформацію офіційної статистичної звітності щодо кількості кримінальних правопорушень, учинених працівниками правоохоронних органів (не пов'язаних із службовою діяльністю). Наприклад, за півроку до суду було направлено 190 кримінальних проваджень щодо злочинів 253 співробітників органів внутрішніх справ. А от кількість закритих кримінальних проваджень складає 2 860! Тобто в 15 разів більше! Даних щодо кількості засуджених серед них наразі немає.

Співвідношення направлених до суду з обвинувальним актом і закритих кримінальних проваджень щодо злочинів, учинених працівниками СБУ, складає 1 до 20 (1 провадження передано до суду, а 20 закрито). При цьому в ієрархії «недоторканих» першу сходинку займають працівники прокуратури. На одне кримінальне провадження, передане до суду, припадає 36 закритих! Саме ці показники є яскравою ілюстрацією того, що система кримінальної юстиції у сучасному інституційному вигляді, а головне, кадровому забезпеченні, не може боротись сама із собою.

До кримінологічної характеристики включається інформація про особистість злочинця. Стосовно цього питання слід зазначити, що в особистості корупціонера найважливішими є морально-психологічні й соціально-рольові ознаки. Щодо перших, то корупціонери у переважній більшості є комунікабельними людьми, легко встановлюють соціальні контакти, контролюють власну поведінку, їм не притаманні імпульсивність, агресивність, емоційна нестабільність. В основі мотивації полягає гіпертрофоване прагнення до задоволення матеріальних потреб, брак духовного розвитку, схильність до ризику, байдужість до інтересів інших людей, заздрисність, амбіційність, користолюбство, кар'єризм, здріство і зажерливість, культ грошей та матеріальних цінностей, жадоба накопичення і влади. Усе це свідчить про деформовану ціннісну орієнтацію таких осіб.

Не слід забувати, що у міжнародно-правових документах найбільш поширений вид корупційного правопорушення – надання/одержання неправомірної вигоди (хабарництво) – поділяють на

активне і пасивне. Перше – це умисні дії, спрямовані на підкуп посадових або службових осіб із метою забезпечення для себе чи третьої сторони вчинення посадовою особою певних дій чи утримання від їх вчинення. Друге – вимагання або прийняття державною посадовою особою – особисто або через посередників – будь-якої неправомірної переваги для неї самої чи іншої фізичної або юридичної особи, щоб ця посадова особа вчинила будь-яку дію чи утрималась від їх вчинення.

Корупційне правопорушення завжди вчиняється з корисливого або іншого особистого інтересу і передбачає свідоме порушення закону. Ці ознаки є обов'язковими для визнання неправомірної чи неетичної поведінки корупційною, а також свідчать про умисний характер корупційної діяльності.

Морально-психологічні, соціально-рольові та кримінально-правові структури особистості винних осіб дозволяють розробити типологію корупційних злочинців. Однак слід мати на увазі таке. Щодо активного підкупу (статті 354, 368³, 368⁴, 369 КК України), то ці корупційні правопорушення вчиняються загальними суб'єктами злочину, оскільки, як було зазначено раніше, належать до *активної корупції*. Враховуючи цю обставину, можна виокремити тип активного корупціонера. У межах цього типу слід розрізнити **ситуативного і звичного корупціонера** (хабародавця). Перший використовує підкуп для вирішення особистих питань лише в окремих випадках. Важливе значення має несприятлива життєва ситуація, яка терміново виникла. Звичні хабародавці умисно і постійно досягають певних особистих цілей або задовольняють інтереси інших осіб не за рахунок власних умінь, професійних навичок, дотримання законних процедур тощо, а шляхом надання неправомірної вигоди службовій чи посадовій особі.

Як свідчать дані репрезентативних опитувань в Україні, у 2013 р. 35% респондентів на питання «Чому люди дають хабарі?» відповіли, що використовували хабарництво, щоб легко розв'язати певні проблеми. При цьому 19,4% респондентів зізналися, що від них неправомірну вигоду вимагали чиновники. Лише 3,3% опитаних відповіли, що в такий спосіб щиро дякували людині за допомогу чи

сприяння у справі¹. Отже, згідно з цими даними майже третина громадян намагалась вирішити свої проблеми у незаконний спосіб. У цьому випадку можна констатувати серйозні проблеми у колективній суспільній психології і моралі.

Щодо корупційних правопорушень, які вчиняють спеціальні суб'єкти, то винна особа відрізняється особливою соціальною позицією – наявністю владних повноважень чи виконанням службових обов'язків, без яких не можуть вчинятися корупційні діяння, тобто дії особи зумовлені її становищем у системі суспільних відносин: чим вищий її статус, тим більші корупційні ризики має той чи інший посадовець. Згідно з міжнародно-правовими документами більшість корупційних злочинів цього виду належать до *пасивної корупції*.

Таких суб'єктів корупційних правопорушень умовно можна поділити на такі типи: «**дрібний корупціонер**» (**ситуативний тип**), який одержує час від часу неправомірну вигоду у незначних розмірах (гроші, а також промислові товари або продукти) за вирішення щоденних життєвих проблем пересічних громадян. Ці особи використовують сприятливу ситуацію, що склалася (недотримання певних вимог, процедур, правил із боку особи, яка здійснює підкуп). Саме з цим типом корупціонерів найчастіше стикаються громадяни (у медичних, освітніх закладах, державних адміністративних органах тощо).

Представник корупційної системи (звичний корупціонер). Особливістю цього типу є те, що особа не вважає себе злочинцем. Вона просто дотримується «правил гри», які склалися в тій чи іншій організації, установі. Своїми конформістськими діями особа виявляє лояльність до системи, яку інакше називають «корпоративною культурою». Зазвичай такі суб'єкти корупційних правопорушень віддають частину корупційних прибутків безпосередньому керівнику.

Ініціативний корупціонер (злісний тип) сам створює криміногенну ситуацію, має сталу мотивацію до отримання неправомірної вигоди. Найчастіше така особа посідає керівні посади на підприємствах, в організаціях різних форм власності, в тому числі й у правоохоронних органах, судах, органах місцевого самоврядування або пред-

¹ Опитування: майже третина українців вважає хабар нормою життя [Електронний ресурс] // Укр. новини. – Режим доступу: <http://ukranews.com/news/94509>. [Opituvannya-mayzhe-tretina-ukraintziv-vvazhae-habar-normoyu-zhittya-uk](http://opituvannya-mayzhe-tretina-ukraintziv-vvazhae-habar-normoyu-zhittya-uk) – Заголовок з екрана.

ставницьких органах тощо. Особи, які належать до цього типу, постійно вишукують можливості для одержання неправомірної вигоди або «продажу» своїх повноважень, хоча ініціатива щодо її отримання може мати завуальований вигляд. Такі особи прагнуть за будь-яку ціну одержати посади, є жорстокими кар'єристами. Саме вони створюють корупційні мережі і керують ними, активно просувають родичів, близьких осіб на керівні посади. Діють зазвичай через посередників.

Найбільш небезпечним типом є **тип особливо злісного (політичного) корупціонера**. Це особи, які уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування та належать до 1–2 категорії державної служби, незаконно й неправомірно використовують свій державний статус для отримання переваг (соціальних, політичних, економічних тощо) для себе, близьких осіб, однопартиїців тощо. Від інших корупціонерів подібні особи відрізняється обсягами і масштабністю владних можливостей для самозбагачення та отримання інших вигод. Завдяки офіційному статусу, політичному, владному і фінансовому впливу цих осіб нейтралізується діяльність правоохоронних органів із виявлення їх злочинів. Більше того, у своїх протиправних цілях вони активно використовують останні, а також суди (наприклад, у політичній боротьбі за владу, фальсифікуючи результати виборів).

Політична корупція досягла апогею у період правління клептократичного режиму колишнього президента України В. Ф. Януковича. Саме вона стала одним із головних чинників української Революції Гідності. Виявлення фактів багатомільярдних розкрадань державного бюджету, передусім, колишнім керівництвом держави і наближеної до нього вузької групи осіб, вимагають втілення у життя принципу невідворотності покарання для всіх осіб, винних у корупційних та інших злочинах, повернення їх незаконно здобутих доходів українській державі й суспільству. Без цього антикорупційні ініціативи залишаться знов на папері.

Підсумовуючи все викладене, слід підкреслити, що відомості офіційної статистичної звітності не відображають справжнього рівня корупційної злочинності, оскільки у системно корумпованій країні правоохоронні органи так само вражені корупцією, як і інші сфери держави. Підтвердженням цього є співвідношення переданих до суду

і закритих кримінальних проваджень щодо власних співробітників. У державі із ендемічною корупцією кількість офіційно виявлених корупційних злочинів і адміністративно караних правопорушень із року в рік зменшувалась, хоча, за даними М. І. Хавронюка, кількість державних службовців в Україні з 2002 по 2011 рр. збільшилася на 23,5%, а кількість посадових осіб місцевого самоврядування – на 32%¹. І це все відбувалось на тлі загального скорочення населення України. Альтернативні джерела інформації (опитування громадян, аналіз економічних і соціальних показників тощо), численні міжнародні рейтинги свідчать про цілком іншу ситуацію.

Оскільки корупційним правопорушенням притаманний найвищий ступінь латентності, наявні статистичні дані є лише віддзеркаленням «бажання» реальних перетворень і підтверджують тезу про тотальну імітацію боротьби з корупцією. Отже, без кардинальної зміни системи кримінальної юстиції і головних її «гвинтиків» стають неможливими будь-які зрушення у сфері мінімізації корупційних проявів.

В статье на основе международных рейтингов и других исследований рассмотрены негативные последствия коррупции для украинского государства, проанализирована официальная отчетность относительно количественно-качественных показателей коррупционной преступности за последние годы. Представлена авторская типология коррупционных преступников, которая учитывает международно-правовые подходы к определению коррупционных действий.

On the basis of international rankings and other studies this paper examines the negative effects of corruption for Ukraine. Recent official reports about quantitative and qualitative data on corruption crimes have been explored. Author presents the typology of corrupt criminals, taking into consideration international legal approaches to the definition of active and passive corruption.

Рекомендовано до опублікування на засіданні кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 3 від 25 жовтня 2014 р.).

¹ Хавронюк М. І. Із чого складається держава? [Електронний ресурс] / М. І. Хавронюк // Дзеркало тижня. Україна. – № 24. – 6 лип. 2012 р. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/POLITICS/z_chogo_skladaetsya_derzhava.html. – Заголовок з екрана.